

113

3354-р

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЛАВРИНОВИЧ Олена Анатоліївна

УДК 297, 291.4

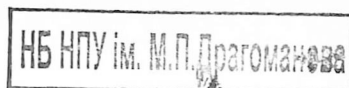
**ПРАКТИКА АСКЕЗИ В ІСЛАМСЬКОМУ МІСТИЦИЗМІ:
ГЕНЕЗИС І ВИЯВИ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2012

8253

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі релігієзнавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
АРИСТОВА Алла Вадимівна,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри філософії та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
САГАН Олександр Назарович,
Відділення релігієзнавства Інституту філософії
ім. Г. С. Сковороди НАН України,
провідний науковий співробітник;

кандидат філософських наук, доцент,
Заслужений діяч науки і техніки України
ЗДОРУК Сергій Іванович,
Національний інститут стратегічних досліджень,
завідувач відділу гуманітарної політики.

Захист відбудеться 20 лютого 2012 року о 12-й год. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий « 19 » січня 2012 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Я.Д. Пруденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес відродження ісламу на теренах України та реінтеграція його у нове суспільне буття актуалізували ісламознавчі розвідки у вітчизняному релігієзнавстві. За умови фактичної втрати ісламознавчої школи у пострадянську добу, дослідження ісламу, в усьому багатстві його виявів і смислів, лишається більшою мірою завданням, аніж дійсністю. Реалії українського буття обумовили домінування політологічних й соціологічних підходів до вивчення ісламу, сфокусували першочергову увагу на функціонуванні ісламських інституцій у поліконфесійному просторі України, натомість філософсько-релігієзнавче осягнення віроповчальних та віропрактичних основ ісламу, закорінених в ньому архетипів світовідношення і світопізнання складає лише невелику частину наукового доробку. Проблема містичних традицій в ісламі, їх співвідношення з іно-релігійним містицизмом та історичної спадкоємності відноситься до числа найменш розроблених в академічному релігієзнавстві. Тож заповнення означеної лакуни видається, на наш погляд, актуальним науковим завданням.

Важливо і те, що актуалізація у сучасну добу інтересу до не-раціональних світоглядних систем спонукала науковців до філософської рефлексії щодо історичних форм містицизму. З огляду на це, дослідження феномену ісламського містицизму в релігієзнавчій та філософській площині є суттєвим для розуміння його багатовікової еволюції, механізмів впливу на індивідуальну та суспільну свідомість; його ролі як транслятора стійких етичних та духовних ідеалів, культуротворчого чинника багатонаціональної ісламської культури тощо. Оскільки розвиток та інституціонування містичної традиції в ісламі відбувалися переважно і найвиразніше в межах суфізму, то саме суфізм привертає сьогодні все більшу увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Крім того, враховуючи непересічну роль суфійських тарикатів в ісламізації південних терен нинішньої України, зацікавленість наукового загалу різними аспектами їх історії, діяльності, культової практики, впливом на формування національних культур автохтонних етносів є вельми природною.

Світова глобалізація, що потягла за собою глибокі трансформаційні процеси в національних і конфесійних субкультурах, вплинула і на такі духовні традиції, як суфізм. Попри сучасні трансформаційні процеси, що охопили різні сфери суспільного буття і людської діяльності, містичні практики продовжують існувати, в тому числі і в ісламському світі. Однак, у сучасному суфізмі можна віднайти нові риси і ознаки, що відображають наукові, технічні, геополітичні, інформаційні, соціокультурні зміни нинішньої епохи. Суфійська традиція помітно і, ймовірно, незворотно видозмінюється у відповідь на виклики сучасності.

Актуальними у філософсько-релігієзнавчому дискурсі наразі лишаються і питання взаємозв'язку суфізму з ісламом. Відтак проблема генезису та виявів мусульманського містицизму безпосередньо дотична до дискусій навколо релігійної

ідентичності суфійської традиції, набуваючи важливого методологічного й евристичного значення.

Таким чином, дослідження еволюції та особливостей мусульманського містицизму входить до кола запотребованих релігієзнавчих розвідок; відкриває нові горизонти, як для вивчення історичних форм суфізму, так і для концептуалізації особливостей розвитку містичних традицій в межах ісламу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах планових наукових досліджень кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету «Соціально-філософські та гуманітарні аспекти інженерно-технічної діяльності» (2006-2010 рр.). Окрім того, дана робота безпосередньо пов'язана з плановими науковими темами Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди, до виконання яких дисертантка була долучена: «Процес конфесіоналізації релігії: закономірності і прогнози (український і світовий контекст)» (2006-2008 рр., № держреєстрації 0108U011191); «Природа мусульманського максималізму і прогнози його виявів на українських теренах» (2008-2010 рр., № держреєстрації 0108U011190).

Метою дослідження є виявлення закономірностей становлення та специфічних рис аскези в їх взаємозв'язку із формуванням ісламського містицизму; комплексне філософсько-релігієзнавче дослідження феномену «зречення мирського» (зухд), як форми аскетико-містичної релігійності в ранньому ісламі.

Відповідно до поставленої мети висуваються такі **завдання**:

- проаналізувати рівень дослідженості містичних традицій в ісламі в межах сучасних наукових і богословських розвідок;
- визначити поняття «ісламський містицизм», співвідношення ісламського містицизму і суфізму;
- розкрити зміст, основні етапи еволюції, світоглядні основи різних історичних форм аскетизму в європейській і близькосхідній культурі, здійснити їх порівняльний аналіз;
- показати зв'язок ранньо-ісламського аскетизму із традиційними до-ісламськими формами аскетичної практики в арабському суспільстві;
- охарактеризувати основні форми аскетизму в ранній період ісламу та їх богословське обґрунтування;
- дослідити генезис, особливості, онтологічний і гносеологічний зміст «зречення мирського» (зухд), його роль в еволюції ранньо-суфійського містицизму.

Об'єктом дослідження є містичні традиції в ісламі як своєрідний історичний, світоглядний і соціокультурний феномен. **Предметом дослідження** є генезис, специфіка, форми аскетичних практик в ісламі та їх вплив на формування ісламського містицизму.

Методи дослідження. Предмет і завдання дослідження обумовили його методологічні засади. Дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер,

акумулює філософські, релігієзнавчі, сходознавчі, культурологічні підходи. Робота ґрунтована на базових принципах академічного релігієзнавства, насамперед, принципах наукової об'єктивності, комплексного аналізу, системності, плюральності, позаконфесійності, толерантності.

Використання в межах дослідження історичного методу дозволило простежити еволюцію аскетичних практик в ісламі, дослідити становлення ісламського містицизму в контексті історичних суспільних трансформацій. Методи компаративного та крос-культурного аналізу були застосовані з метою порівняння змісту, функцій, типологічних особливостей практики аскези в різних релігійних та філософсько-етичних системах. Згідно висунутих завдань, було використано описовий метод при характеристиці ключових підходів до інтерпретації та богословського обґрунтування «зухду» в межах різних мусульманських течій; феноменологічний метод – при описанні суб'єктивно-містичних аспектів аскетизму, способів набуття містичного досвіду в межах «зречення мирського».

Застосовувалися такі загальнологічні методи наукового пізнання, як абстрагування, формалізація, аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний методи, аналізу і синтезу, порівняння та аналогії, індивідуалізації й узагальнень.

У дисертації здійснено комплексний аналіз джерельної бази, творчо переосмислені засоби та результати вивчення містичних традицій в ісламі історичною, культурологічною, етнологічною науками із застосуванням їх інструментарію.

Наукова новизна дослідження. Вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз особливостей генезису та форм прояву аскетизму в ранньо-ісламську добу, досліджено інституціонування аскетизму в межах різних історичних течій ісламу у специфічну практику «зречення мирського» (зухд) та доведено вплив останньої на еволюцію містичних традицій в ісламі (передусім, суфізму). Наукова новизна положень дисертаційного дослідження полягає у наступному:

- проведена історико-релігієзнавча реконструкція «зречення мирського» (зухд) як різновиду духовно-практичної діяльності аскетичного типу, проаналізовані авторитетні для різних течій ісламу джерела відомостей про «зухд» (серед яких і ті, що вперше залучені у науковий обіг), на основі чого визначена множина езотеричних смислів «зухду»; виділені його онтологічні, антропологічні, теологічні, гносеологічні аспекти та вказані основні напрямки дискусій з цих питань в мусульманському богослов'ї;

- розкрито відмінність у розумінні змісту і функціонального призначення «зречення мирського» (зухд) в межах доісламської традиції, в ранньому ісламі, у ранньому і доктринальному суфізмі. На цій основі виділено два основні типи аскетичних практик: перші – за своїм змістом наближені до аскетизму до-ісламського походження і слугували, переважно, традиційним способом підтримки

релігійного благочестя, виконували нормативно-регулятивну функцію; другі – наповнювалися специфічними містико-гносеологічними елементами, ставали способом набуття суб'єктивного містичного досвіду, що обумовило їх генетичний зв'язок із оформленням провідної містичної течії в ісламі – суфізмом;

- набули подальшого розвитку знання про те, що еволюція аскетичних практик в арабо-мусульманській культурі безпосередньо пов'язана із онтологічним та гносеологічним осмисленням Коранічних положень та Суні пророка Мухаммада; доведено, що ранньо-суфійські подвижники «зречення мирського» виробили таке тлумачення центрального догмату про єдинобожжя і подали таку інтерпретацію фундаментальної онтологічної проблеми співвідношення Божественного і множинного (емпіричного, тварного) світів, де аскетичні зусилля людини набували не тільки морально-етичного, а й метафізичного і гносеологічного змісту, ставали засобом виходу за межі множинного буття і наближення до Бога;

- доведено, що практика аскези в межах ісламського містицизму, на відміну від античних етико-філософських пошуків та ранньохристиянської традиції аскетизму, базується на принципово інших світоглядних засадах. Встановлено, що ігнорування або незнання відмінностей автохтонної аскетичної практики «зречення мирського» (зухд) до-ісламського й ранньо-ісламського періоду, тягне за собою неправомірний висновок про переважно запозичений характер «зухду»;

- уточнено сутність понять «містицизм», «містика», «містичний досвід», «аскетизм», «ісламський містицизм» тощо. Опонуючи усталеній практиці ототожнення понять «суфізм» та «ісламський містицизм», автор визначає останній як сукупність вчень, напрямів, течій, що формувалися в мусульманському середовищі, як способи інтерпретації та концептуального осмислення релігійно-містичного досвіду на принципах ісламу.

Теоретичне значення. Теоретичне значення дослідження зумовлене насамперед його новизною. Здійснена концептуалізація проблеми генезису, специфіки та виявів аскетичної практики в ісламському містицизмі є внеском у природження знань з філософії релігії, феноменології релігії, порівняльного релігієзнавства. Отримані результати можуть скласти теоретичні підвалини для подальших розвідок в галузі ісламознавства, філософського осмислення феномену релігійного містицизму. Матеріали роботи можуть стати підґрунтям при дослідженні історичних і сучасних тенденцій у розвитку релігійної свідомості і практики, еволюції богословських та релігійно-філософських пошуків.

Практичне значення. Матеріали і висновки дисертації мають практичне значення і можуть бути використані при підготовці наукових статей, підручників, навчальних програм з дисциплін гуманітарного циклу, насамперед з релігієзнавства, історії релігії, філософії релігії, феноменології релігії, ісламознавства, культурології. Результати роботи можуть бути використані при виробленні напрямів і змісту міжконфесійного діалогу.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи здобувача. Висновки і рекомендації, положення наукової новизни отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації систематично здійснювалася на теоретичних семінарах кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету та щорічних наукових конференціях студентів і викладацького складу НТУ, в процесі підготовки наукових статей з теми дослідження, а також в ході участі у міжнародних та всеукраїнських науково-теоретичних й науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви» (Чернівці, 2009 р.); науково-практичній конференції «Буття ісламу в світі та в Україні» (Київ, 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій» (Чернівці, 2010 р.); XV Міжнародній науковій конференції «Свобода релігії і демократії – старі і нові виклики» (Київ, 2010 р.); науково-практичній конференції «Містика. Езотерика. Релігія» (Дніпропетровськ, 2010 р.); IX Міжнародному семінарі «Религия и гражданское общество: геополитическое измерение глобализации культурного пространства» (Ялта, 2010 р.); науковій конференції «Релігієзнавці України ХХ століття в пам'яті їх наступників» (Київ, 2010 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Іслам та ісламознавство в Україні» (Донецьк, 2011 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 7 наукових публікаціях, 5 із яких вміщені у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (249 позицій). Основний зміст дисертації викладено на 187 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами і темами, формулюється об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, визначаються його методологічні основи, новизна отриманих результатів, науково-теоретичне та практичне значення дисертації, наводяться відомості про апробацію дослідження та його структуру.

У **першому розділі «Стан розробки проблеми в сучасному ісламознавстві та методологія дослідження»** проведено аналітичний огляд існуючих концепцій щодо сутності й специфіки містицизму в цілому і мусульманського містицизму зокрема; визначені основні підходи до дослідження містичних традицій в ісламі,

переважно суфізму, в контексті актуальних для сучасного релігієзнавства дискусій. Виділені головні методологічні й термінологічні проблеми сучасних ісламознавчих досліджень. Викладені концептуальні основи наукового підходу дисертанта до дослідження природи аскетизму та його ролі у становленні суфізму як специфічного релігійно-філософського напрямку в ісламі.

У першому підрозділі «*Теоретико-методологічні підходи до дослідження містичних традицій в ісламі (огляд літератури)*» систематизуються основні здобутки в галузі історико-культурного, філософського та релігієзнавчого аналізу ісламського містицизму. Головна увага приділена рівню розробки суфієзнавчої проблематики, напрацюванням в галузі осмислення суфізму як багатовимірної містико-релігійної та містико-філософської традиції.

Системно-компаративний аналіз засвідчив, що в академічній науці, внаслідок тривалих дискусій навколо питань про джерела і першовитоки суфізму, утвердилися розбіжні теоретико-методологічні підходи: «кроскультурний», згідно якого суфізм розглядається як самостійна духовна течія, генетично не пов'язана з ісламом, а сформована під рішучим впливом інших, давніших, релігійних і філософських традицій; «класичний» – провідний для західної орієнталістики підхід, в межах якого суфізм досліджувався як течія, що зародилася в ранньому ісламі, але зазнала істотного впливу інших релігій; «ісламоцентричний», який обґрунтовує атохтонність суфізму в арабо-мусульманській культурі, його вкоріненість у перед-ісламському і ранньо-ісламському соціокультурному середовищі.

Попри зростаючу кількість праць, присвячених різним аспектам суфізму, авторитетні здобутки і напрацювання в цій галузі, чимала кількість проблем в царині суфієзнавства або лишаються слабо опрацьованими, або перебувають у фокусі бурхливих наукових дискусій. До їх числа відноситься і проблема генезису та феноменалізації практики аскези в ісламському містицизмі, значення аскетичних традицій для зародження мусульманського містицизму та формування засад доктринального суфізму. Про це свідчить опрацювання автором значного доробку авторитетних зарубіжних дослідників, серед яких: А. Арберрі, Т. Буркхардт, Г. Боверінг, К. Ернст, Л. Кінберг, А. Корбен, Д. Макдональд, Л. Массіньон, К. Мелчерт, Р. Нікольсон, М. Сміт, М. Холл, У. Чіттік, А.-М. Шіммель.

Важливе значення для аналізу мусульманського містицизму, його природи і виявів, змісту головних релігійно-філософських течій в ісламі мали праці зарубіжних фахівців-арабістів та релігійних діячів: Абд ал-Халіма Махмуда, Мухаммада аль-Адлуні аль-Ідрісі, Муххаммада Ікбала, Іси Абдуль-Кадира, Муртази Мутаххарі, Тітуса Буркхардта, Сейіда Хоссейна Насра, Джавада Нурбахші, Мухаммада Хатамі, Мухаммада Йасіра Шарафа; класиків ісламознавчої науки: В. Бартольда, Е. Бертельса, І. Гольдціера, Г. Грюнебаума, Дж. Еспозіто, Ф. Ісака, А. Массе, М. Малерба, Д. Саїда, Дж. С. Тримінгема тощо.

З метою історико-філософської і релігієзнавчої реконструкції еволюції аскетизму в межах передуючих ісламу релігійних і філософських течій (вплив яких на генезис ісламу є доведеним або ж спірним) та в лоні раннього ісламу автор залучив до дослідження корпус оригінальних богословських творів, серед яких праці античних філософів (Платона, Сенеки, Плотіна), християнських ченців та містиків (Григорія Палами, Антонія Великого, Теодора Студита, Григорія Синаїта, Єфрема Сіріна тощо), твори знаних мусульманських (у т.ч. суфійських) мислителів (Абу Абд ар-Рахмана ас-Суламї, Абу Насра ас-Сарраджа ат-Тусї, Аль-Газалї, Ібн Таймїйїа, Ахмада ібн Ханбала)

Джерельну базу дослідження склали і вітчизняні розвідки в галузі ісламознавства, сходознавства, арабістики, що беруть свої початки від спадщини А. Кримського. В підрозділі показано, що в останні десятиліття вагомий внесок у вивчення різних аспектів процесу інституалізації та функціонування мусульманської умми зробили О. Богомолов, О. Бойцова, А. Булатов, В. Григор'янець, С. Данилов, Р. Джангужин, С. Здіорук, В. Лубський, Е. Муратова. До справи концептуалізації широкого спектру ісламознавчих проблем, розробки понятійного і методологічного інструментарію долучилися як знані релігієзнавці (А. Арістова, М. Бабій, Н. Жиртуєва, С. Здіорук, А. Колодний, М. Кирюшко, В. Лубський та М. Лубська, О. Саган, О. Ярош), так і талановиті молоді науковці (Д. Брильов, С. Ісмагілов, О. Кисельов, Т. Хазир-Огли, М. Якубович, Д. Шестопаець та ін.).

Проаналізовано вплив, який здійснили на спрямованість та прирощення ісламознавчих розвідок, праці цілої когорти російських науковців, присвячені історії, засадам, принципам ісламу та ісламського способу життя, ролі ісламської цивілізації і культури в розвитку людства, своєрідності суфійської традиції: Є. Беляєва, Л. Васильєва, Р. Гайнутдіна, С. Демидова, Д. Єремєєва, О. Журавського, Т. Ібрагіма, Л. Климовича, Г. Милославського, М. Піотровського, М. Радіонова, А. Сагадєєва, А. Смирнова, М. Степанянц, Є. Фролової, та ін. Вагомий внесок у справу дослідження ісламського містицизму та практики аскези в ісламській традиції належать О. Акімушкіну, А. Алікберову, О. Книшу, А. Мухаммедходжаєву, І. Насирову, А. Петросяну, І. Петрушевському, А. Смирнову, О. Хісматуліну.

Сучасний стан суфієзнавчих досліджень характеризується постійним розширенням проблематики, примноженням нових напрямів пошуку та посиленням тенденції до вузької спеціалізації дослідників. У науковий обіг завдяки активній перекладацькій діяльності та медіа-ресурсам входять праці, присвячені різним аспектам мусульманського містицизму, обізнаність з якими є умовою плідних розвідок і водночас спонукою до наукових дискусій.

У другому підрозділі «Співвідношення понять «містицизм», «містика», «аскетизм» та проблеми їх застосування в ісламознавчих розвідках» аналізуються сучасні погляди на феномен містицизму в духовній культурі та його прояви у потужних релігійних традиціях; висвітлюються основні методологічні підходи до

осмислення містицизму як своєї релігійно-філософської течії та особливого типу духовно-практичної діяльності; визначаються поняття «аскетизм», «містика», «містицизм», «містичний досвід», «містична інтуїція», «ісламський містицизм» тощо як ключові поняття дослідження.

З'ясовано, що містицизм у сучасному релігієзнавчому та філософському дискурсі осмислюється як універсальне явище, властиве духовно-релігійному життю всіх цивілізацій, що породжує дискусії навколо самої можливості аналітично виокремити специфіку «мусульманського», «християнського», «індуїстського» або містицизму. Спроби подолати методологічні труднощі універсалістського підходу та охарактеризувати специфіку ісламського містицизму вжиті в працях К. Ернста, Т. Ібрагіма, І. Насирова, Р. Нікольсона, Л. Массіньона, М. Мутаххарі, В. Смірнова, М. Степанянц. Доведено, що окремою методологічною проблемою стає адекватність застосування понять, вироблених в межах західної філософії і теології, для характеристики ісламського містицизму.

Показано, що множина смислів, вкладених в поняття «містичне» разом із розвитком філософської і богословської думки, невпинно зростала. В межах численних інтерпретацій містика постає і як особливий тип духовно-практичної діяльності, і як понад-звичайний спосіб осягнення істини, альтернативний будь-яким іншим формам і засобам емпіричного, раціонального, логічного пізнання, і як глибоко особистісний, інтраперсональний досвід, і як стан трансформації свідомості, і водночас як реальне культурно-історичне явище, що виникає і розвивається під впливом певних об'єктивних факторів суспільного буття і типологічних особливостей особистості. При цьому містицизм визначається найчастіше як концепція, доктрина, вчення, в основі якого лежить інтелектуально-екстатичний спосіб осягнення надреальності; виступає в ролі саморефлексії містики, її осмислення й інтерпретації в концептуальній і ідеологізованій формі. Найсистемніше погляди на містицизм, його ознаки, складові, види, природу містичних переживань і містичного досвіду були викладені в працях С. Аверінцева, Е. Андерхілл, Є. Балагушкіна, П. Бергера, М. Бердяєва, У. Джеймса, Л. Карсавіна, М. Лосського, П. Мініна, Б. Рассела, В. Соловйова, Є. Торчинова, Дж. Тримінгема.

Проаналізовані сучасні підходи до визначення поняття «аскетизм», виділені основні шаблі еволюції змісту цього поняття в античну і ранньо-середньовічну добу. В цьому контексті обмірковується зміст поняття «зухд» (зречення, утримання, відвернення від мирського), витвореного в межах арабо-мусульманської культури, та труднощі його розгляду в єдиному семантичному полі із поняттям «християнської аскези». Обґрунтовується, що феномен зухду набуває особливого значення для даного дослідження, оскільки історично закріпило безпосередній зв'язок аскетичної практики з раннім ісламським містицизмом.

У другому розділі «Практика аскези в європейській і близькосхідній культурі: зміст, еволюція, історична спадкоємність» аналізуються історичний

розвиток, духовно-етичний та практичний зміст, функціональне значення аскетичних практик в античну добу, в ранньому християнстві, в передісламській та ранньо-ісламській період з метою виявити їх спільні і розбіжні риси та спростувати твердження про переважно запозичений характеру мусульманського аскетизму.

У першому підрозділі «*Практика аскези в античну добу*» предметом аналізу стає розвиток уявлень про зміст, призначення, форми, світоглядно-онтологічні основи аскетизму, вироблені в античних етико-філософських системах.

На основі аналізу численних підходів до розуміння аскези (орфіки, піфагорійці, Платон, Аристотель, кініки, стоїки, неоплатоніки тощо) показано, що в античну добу були запропоновані різні підходи до розуміння досконалості людини та ролі в цьому аскетичної практики. Розбіжні інтерпретації «аскезису» (від низведення людських потреб до природної першооснови – до спеціальних і втаємничених очищувальних практик; від байдужого ставлення до світу, споглядання і атараксії – до стимуляції містико-екстатичних станів) відтворюють той шлях, який торувала антична філософія у пошуках фізичного, етичного та духовного ідеалу. Доводиться, що, попри всі розбіжності у потрактуванні аскезису, стрижневим принципом античної філософії лишається розуміння аскези як певної моральної чесноти, засобу поступового самовдосконалення людини своїми власними зусиллями. Причому значення і роль цієї чесноти виводилися і обґрунтовувалися раціонально, засобами філософської рефлексії, особистого життєвого досвіду і споглядання.

Спеціальна увага приділена уявленням про сутність аскези в річищі неоплатонізму, з урахуванням його впливу на філософське і богословське обґрунтування християнського монотеїзму. Разом з тим, визначені принципові відмінності античного аскетизму від того змісту, який буде привнесений у тлумачення та форми аскези християнством.

У другому підрозділі «*Особливості розуміння аскези і сенсу аскетичної практики в християнстві*» досліджується формування аскетичної традиції в межах християнства на основі аналізу відомостей про ранньо-християнські течії, компаративного зіставлення біблійних положень, святоотецьких повчань, авторитетних богословських концепцій та способів практичного втілення цих уявлень в різних суспільно-історичних та етнокультурних умовах.

Відзначається, що разом із поширенням християнства, у III ст. в Єгипті та Палестині виникає особливий тип аскетичної практики – чернеча аскеза, яка стає формою зречення всього, що може відвести людину від Христа, способом боротьби проти гріховних пристрастей людської природи.

Особлива увага приділена східно-християнській практиці аскези та її богословському обґрунтуванню, оскільки саме східні течії християнства стали складовою того полікультурного середовища, в якому зароджувався іслам. Відтак, охарактеризовані основні періоди формування та еволюції аскетичної традиції

східної християнської церкви: ранній – IV-V ст., середній (т.зв. «синайський») – V-IX ст., пізній («відродження у Візантії») – XIV ст. та різні типи чернецтва, що формуються в межах аскетичної традиції: кіновійське, анахоретське, скітове. Узагальнюючи основні принципи християнської аскези, автор показує, що остання інституціювалася не просто як засіб чи форма діяльності, а ширше – як спосіб буття в світі, підпорядкований вищій меті – досягнути християнської досконалості (уподібнитися Христу), проторувати шлях до спасіння та небесного блаженства у майбутньому житті через подолання неістинної, тварної природи людини.

Осмишуючи розвиток християнської аскетичної практики та її зв'язок із містичними течіями в християнстві, автор аналізує духовно-аскетичні доктрини Теодора Студита, Григорія Синаїта, Григорія Палами, Миколи Кавасили тощо. Висвітлена специфіка ісихазму як містико-аскетичної течії східного християнства.

На основі проведеного аналізу доводиться, що в межах християнства докорінно переосмислюється і саме поняття аскетизму, і його місце в ієрархії етико-релігійних цінностей, і його роль у самотрансформації людини на її шляху до Бога.

З огляду на те, що на момент виникнення містичного, передусім ранньосуфійського руху в ісламі, в східно-християнському ареалі вже сформувалися авторитетні і внутрішньо диференційовані аскетичні традиції, обмірковується проблема вагомості їх впливу на формування ісламського містицизму. Автор обстоює думку, що містичні інтенції християнства та ісламу реалізувалися у відмінний спосіб, а містико-аскетичні уявлення і практики християнських і ранньомусульманських аскетів будувалися на різних парадигмальних засадах, хоча в процесі міжкультурної взаємодії і відбувалися взаємні запозичення та адаптація елементів культурного досвіду.

У третьому підрозділі *«Аскетичні практики передісламської Аравії і генезис ранньо-суфійської аскези»* розкриваються особливості і форми автентичних аскетичних традицій, сформованих у специфічних соціокультурних умовах аравійського суспільства, та їх вплив на ідейне та інституційне оформлення ранньоісламського руху «зречення мирського».

Встановлено, що в історії передісламської Аравії можна виділити дві форми аскетичного досвіду: аскезу ханіфів, з виразними містико-гносеологічними елементами і традиційну аскезу бедуїнів. Доведено, що аскетизм арабів-кочівників мав переважно нормативно-регламентуючий характер; був зумовлений особливостями способу життя бедуїнів та базовими архетипами язичницького світогляду. Відтак він мав небагато спільного у своєму внутрішньому змісті і зовнішньому вияві з тим розумінням аскетизму, яке було вироблене в межах античної і християнської культури.

Проаналізовані базові складові світогляду давніх арабів, у тому числі уявлення про «долю», «час», «життя», «смерть», «душу», «терпіння»,

«випробування» та ін.; процес становлення загально-нормативної системи ритуально-аскетичних приписів.

Простежено, що з виникненням ісламу аскетичні настрої помітно поширилися і були пов'язані, насамперед, з ретельним наслідуванням релігійному Закону, заради головної мети віруючого – спасіння, але з часом відбувається їх подальший розвиток і насичення новим ідейним змістом. Наслідками цього стають, по-перше, формування та розвиток аскетичного руху «людей, зречених мирського» (ахл-аз-зухд); по-друге, виникнення нових форм аскетичного життя, нових методів аскези та способів її ідейного обґрунтування; по-третє, збагачення релігійних поглядів містичними елементами.

Висвітлені особливості різних напрямів і груп аскетів, що сформувалися у ранньо-ісламську добу: «плакальників («баккауун»); подвижників («нуссак»), громад «аййарун» і «фітйан» тощо.

Показано, що в ранньо-ісламському періоді відбувається певна диференціація серед прибічників аскетичного руху «зречених мирського», що дозволяє виділити дві основні течії. До першої можна віднести тих, хто тлумачив «зречення мирського» (зухд) переважно у нормативно-регулятивному сенсі, як утримання від матеріальних благ, суворе наслідування Корану і Сунні пророка Мухаммада, прискіпливе розмежування «дозволеного» і «забороненого» шаріатом, культ бідності тощо. До другої – тих, де поняття «зухду» наповнювалося виразним містико-гносеологічними елементами, тлумачилося як можливий спосіб наближення до Божественного світу, слугувало для опису містичного досвіду.

У третьому розділі «Феномен «зухду» в ісламі: генезис та особливості функціонування» проаналізовано розбіжності у витлумаченні поняття «зухд» в межах різних течій і напрямів в ранньому ісламі; розкриті метафізичні підстави інтерпретації поняття «зухд» в мусульманському богослов'ї; висвітлено взаємозв'язок аскетичного руху «зречених мирського» зі становленням провідної містичної течії в ісламі – суфізмом.

У першому підрозділі «Інтерпретація поняття «зухд» в мусульманському богослов'ї: компаративний аналіз» аналізуються та порівнюються розбіжні трактування «зухду», вироблені представниками різних течій, напрямів, сект (фірка), що утворилися від найперших поділів ісламу (сунніти, шиїти, муттакаліми, ранні суфії тощо). Як свідчать ранні теологічні дискусії в ісламі, найвиразніші відмінності в інтерпретаціях «зухду» можна простежити в межах трьох напрямків мусульманської богословської думки: сунітського салафізму, школи мутазилітів і суфізму. Базовим критерієм розмежування їх богословських позицій стає звернення до розуму, як до «вищої інстанції» при вирішенні засадничих питань (проблем монізму, єдності світоустрою, причинності тощо).

Висвітлено, що представники сунітського салафізму (який виступає в ісламі носієм традиціоналістичної, ортодоксальної парадигми), тлумачили «зухд» як

певний спосіб практичної діяльності, спрямований на зречення мирського, що посідає своє місце на шкалі етичних цінностей і впливає на особисту та соціальну поведінку віруючих, згідно Коранічних приписів та Сунни пророка Мухаммада. В підрозділі проаналізовані погляди відомих сунітських діячів раннього й класичного періоду ісламу: Ахмада ібн Ханбала, Ібн аль-Джаузі, Ібн Таймійї, Абу аль-Фараджа аль-Ханбали тощо. В свою чергу, мутазиліти (засновник течії Аль-Хасан аль-Басрі, його учні Васіла ібн Ата, Амра ібн Убайда), розвиваючи раціонально-логічний бік ісламу, запропонували етико-раціоналістичну інтерпретацію «зухду». Обґрунтування положення про абсолютну трансцендентність Бога та Його принципову непізнаванність звало, зрештою, розуміння «зухду» до практики аскетичного благочестя.

Суфії, натомість, виробили таке тлумачення центрального догмату віри про Єдинобожжя (тавхід) і таку інтерпретацію природи Божественного, де практично-поведінкові та пізнавальні зусилля людини ставали засобом проникнення у надемпіричний світ. Попри відсутність єдиних поглядів на «зухд» в ранньому суфізмі (через відсутність єдиної розробленої системи доктринальних понять та поширення суфізму в різному культурному середовищі), обстоюється висновок, що Бог, який перебуває за межами раціонального пізнання, може бути досягнутий у містичний спосіб, де «зухду» відведена підготовча роль у наближенні людини до містичного осягнення Абсолюту. Відтак, визначення «зухду» через такі поняття, як «терпіння» (сабр), «задоволеність Богом» (ріда), «наближення до Бога» тощо, які ґрунтувалися на інтерпретації Коранічних приписів, слугували не тільки для описання аскетичних зусиль, але й для опису містичного досвіду. На підтвердження цієї думки викладені погляди Рабіа аль-Адавії, Шакіка аль-Балхі, Абу Абдаллаха Ахмада ібн Йахйя ібн аль-Джалла, Абу Насра ас-Сарраджа ат-Тусі тощо.

У другому підрозділі «Онтологічна основа поняття і практики «зухду» проаналізовано метафізичні засади релігійно-філософських інтуїцій ранніх суфіїв. Аргументовано, що онтологічний зміст поняття зречення мирського (зухд) слід розглядати в контексті вирішення засадничої для ісламського богослов'я і філософії проблеми про співвідношення протилежностей «поцейбіччя» – «потойбіччя», «множинного світу» (дунйа) – «абсолютного світу» (ахіра).

Показано, що в суфійській традиції множинний світ (дунйа) тлумачиться як такий, який, попри всю свою недосконалість і незначущість, має право (хакк) на існування та істинність, будучи місцем прояву досконалого буття (Об'явлення Бога) через людину, яка покликана здійснювати бажання Бога в самопізнанні. Відтак, дві протилежності – «поцейбіччя» (дунйа) і «потойбіччя» (ахіра) – виступають як аспекти єдиної реальності, причому взаємно обумовлені, а не взаємовиключні, де аспект «дунйа» глибоко і нерозривно пов'язаний з аспектом «ахіра», який має вихідне та кінцеве значення. На цих засадах обґрунтовувалася можливість набуття

містичного знання про Бога: зречення мирського (зухд) тлумачилося як засіб для віднайдення проявів у «поцейбіччі» (дунїа) слідів (асар) Божественного буття.

Аргументується, що найглибша онтологічна розбіжність між розумінням аскези в межах різних гілок авраамічної традиції – християнства та ісламу – полягає в тому, що зречення мирського (зухд) в ісламі не є способом удосконалення, трансформації людини згідно недосяжного Божественного зразку (як це потрактоване в християнстві). В концептах суфійського вчення, людина містить в собі Божественну таємницю (сірр), не усвідомлюючи цього, а зречення мирського (зухд) є тим засобом, через який реалізується самопізнання Богом Себе через суфія.

В ранньо-суфійських дискусіях навколо розрізнення понять віри (іман) і достовірного знання (йакін) як форм знання про трансцендентні речі, вироблювалося вчення, що таке знання, як безпосереднє осягнення «потойбічного» світу, є наслідком дієвих зусиль в «поцейбічному» світі, передусім, зреченні мирського (аз-зухд фі ад-дунїа). Розвиваються уявлення про те, що достовірність знання є «Божою милістю», а чесноти є проявом Божественних якостей в людині, через які відбувається саморозкриття Бога.

Дискурсивно-змістовна архітектоніка арабо-мусульманської культури, з її моделлю онтологічної взаємобумовленості двох складових буття – Божественного та множинного буття, «поцейбіччя» (дунїа) і «потойбіччя» (ахіра), які об'єднані в дечому третьому – світопорядку (амр), тимчасовим, явним аспектом якого є світ, а вічним, скритим аспектом – Бог, та ідеєю світу як «інакшості» Бога, – сприяла розвитку в середовищі прихильників «зречення мирського» ідеї про містичне пізнання (маріфа), як діалогічне спілкування між Богом та людиною. Вказується на те, що розбіжність духовно-світоглядної основи феноменів «зречення мирського» в ісламі та християнського аскетизму визначається, зрештою, розбіжністю між ісламською і християнською онтологією.

У третьому підрозділі *«Становлення і розвиток містичної традиції в межах «зречення мирського» (зухд)»* досліджено становлення містичної традиції в межах руху «зречення мирського» в період доктринального оформлення суфізму, та особливості духовно-практичного змісту «зухду» в різних школах суфізму. Узагальнені та систематизовані теоретичні розвідки стосовно з'ясування причин посилення містичних та аскетичних настроїв в ранні часи ісламу.

Проводиться думка, що криза колишніх світоглядних засад суфізму актуалізувала пошуки нових рішень старої проблеми – можливості трансцендування з одного онтологічного рівня буття (множинного світу) на інший – рівень Абсолютного буття і осягнення найвищої Істини. Висновується, що поява термінів «задоволення Богом» (ріда) та «уповання на Бога» (тавакул) в контексті осмислення зухду втілили інші світоглядні установки щодо відносин між людиною та Богом, в основі яких було покладене, з одного боку, відчуття недосяжності і непізнаванності Бога, а, з іншого – близькості, довіри до Бога та всього, що сходить

від Нього, очікування милосердя. Відповідно до такої «моделі взаємовідносин» між Богом та людиною, «зречення мирського» тлумачилось у суфізмі як порівняно нижча стадія духовного розвитку на шляху містичного наближення до Бога. Показано, що теологічні дискусії сприяли інтенсивному нарощенню містичних елементів у суфійській традиції і пов'язані з іменами Зу-н-Нуна аль-Місрі, Йахію ібн Му'аза ар-Разі, Сахла ат-Тустарі, Абу Бакра аш-Шиблі, Абу Йазіда аль-Бістамі, аль-Хусайна ібн Мантур аль-Халладжа, Сарі ас-Сакті, Аль-Джунайда тощо.

З'ясовано, що процес переосмислення духовної спадщини «людей, зречених мирського» (ахл аз-зухд) надав рішучого поштовху внутрішній еволюції суфізму. Новий напрямок в русі мусульманських містиків, який склався на початку доктринального оформлення суфізму, отримав назву «вчення про сп'яніння любов'ю до Бога» (аль-Хусайн ібн Мантур аль-Халладж, Абу Йазід аль-Бістамі, Абу Бакр аш-Шиблі), «розчинення суфія в Бозі». В цей період виділяються різні рівні духовного досвіду та концептуалізуються різні стадії (маназіл) наближення до Бога, вжиті спроби упорядкувати благодатні стани (ахвал), які означають певні етапи процесу містичного пізнання. Практика аскези осмислена як необхідна, але недостатня умова набуття містичного досвіду. Бачення аскези не як зовнішніх зусиль в напрямі зречення егоїстичних чи чуттєвих бажань, а як внутрішніх, тобто абсолютного самозречення, відсторонення від душі, позбавлення своїх субстанціональних якостей та розчинення в Божественній реальності, тягло за собою становлення нової «антропомістичної» концепції. Місце аскетичної релігійності посіла містична релігійність, де людина довіряє Богу і впевнена у вищій милості, а відчуття безпосереднього єднання з Абсолютом, засноване на містиці любові.

ВИСНОВКИ

Здійснений філософсько-релігієзнавчий аналіз генезису і виявів аскетизму в ранньо-ісламську добу, засвідчив безпосередній зв'язок еволюції суфізму з оригінальною філософською рефлексією аскетичних практик. Відповідно до висутої мети і завдань дисертаційного дослідження, зроблено такі висновки:

- Міждисциплінарний характер досліджень, розробка інтегративних підходів, що розглядають містицизм як універсальний феномен вселюдської духовної культури, утвердження нових дослідницьких парадигм актуалізують проблему типології різних форм містицизму, зокрема правомірність виділення та смислового наповнення поняття «ісламський містицизм». Під останнім розуміється сукупність вчень, напрямів, течій, що формувалися в мусульманському середовищі як способи інтерпретації та концептуального осмислення релігійно-містичного досвіду на принципах ісламу.

- Однією із серйозних проблем сучасного ісламознавства є некритичне застосування категорій, вироблених в межах західної філософії та теології, для

аналізу ісламського містицизму, перш за все, провідної містичної традиції в ісламі, якою постає суфізм. В окремих випадках це призводить до спрощення або спотворення релігійно-філософського змісту вчення і практики суфізму; поверховості, а то й помилковості компаративного аналізу східних і західних містичних традицій, штучного редукціонізму, неадекватності тлумачення базових понять, спірних висновків щодо витоків і релігійної ідентичності суфізму.

- Аскетизм формується в європейській культурі як система засобів і методів морального самовдосконалення через різні практики регуляції тілесних бажань та духовних прагнень. В кожній із історичних форм аскетизму зміст удосконалення визначався переліком якостей, яких людина мала досягти, і вимагав певного внутрішнього та зовнішнього стану душі й тіла, сходженню до якого сприяли ритуальне очищення, утримування від матеріальних благ, піст, тощо. В цьому сенсі аскетизму притаманні деякі універсальні риси, що були властиві у тому чи іншому вигляді хіба не всім містико-релігійним вченням в усі історичні епохи. Водночас кожна історична форма аскетизму зростала на власному соціокультурному і ментальному ґрунті, що зумовлювало специфіку її духовно-світоглядних засад та зовнішніх форм вияву. Своєрідним аналогом традицій аскетизму в античній та християнській культурі на теренах доісламської Аравії була практика «зречення мирського» (зухд), що стала підґрунтям ранньо-ісламської аскези і вплинула на інституціонування різних форм містицизму в ісламі.

- Еволюція аскетичних практик в межах раннього ісламу відобразила автентичні риси релігійного світосприйняття і світовідношення давніх арабів, особливості традиційних форм самообмеження і нормативно-регулятивних настанов. Під впливом ісламу традиційні аскетичні практики (як автохтонні, так і запозичені) набули нового світоглядного, а згодом і богословського обґрунтування. Утвердилося кілька розбіжних форм аскетизму, кожна з яких посіла власне місце у мусульманській культурі і регламентації життя умми. Протягом IV-VIII ст. простежується диференціація руху «зречених мирського» в двох основних напрямках: перший – близький до аскетичних практик до-ісламського походження, де «зухд» слугував етико-нормативним чинником підтримки релігійного благочестя; другий – наповнювався специфічним онтологічним і гносеологічним змістом, що стало живильним ґрунтом для розвитку суфізму.

- Розбіжні тлумачення змісту і значення зухду в мусульманському богослов'ї (відмінність між якими зберігається по сьогодні) відбивали внутрішню диференційованість умми. На противагу домінуючій салафійській традиції в ісламі, ранньо-суфійські подвижники «зречення мирського» виробили таке тлумачення центрального догмату про Єдинобожжя (тавхід) й подали таку інтерпретацію природи Божественного, де практично-поведінкові, аскетичні зусилля людини набували не тільки морально-етичного, а й метафізичного і гносеологічного змісту.

- Еволюція доктринально-філософських основ суфізму безпосередньо пов'язана з переходом від релігійності аскетичної до релігійності містичної. Разом із розвитком теологічних пошуків духовно-практичний зміст «зречення мирського» (зухд) активно переосмислюється: останній тлумачиться як відносно нижчий рівень духовного досвіду, певний щабель наближення до Бога, ознака одного з етапів містичного пізнання тощо. Відмінність двох основних напрямів у суфізмі – «крайнього» та «помірного» – простежується серед іншого і у витлумаченні поняття «зухд» та його місця в колі онтологічних і гносеологічних концептів.

- Ігнорування особливостей та відмінностей автохтонної аскетичної практики зречення мирського (зухд) доісламського й ранньо-ісламського періоду від аскетизму інших конфесій, тягне за собою неправомірний висновок про запозичений характер зухду, оцінку його як явища, котре виникло в мусульманському середовищі під переважним впливом християнських аскетів.

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження висвітлено в таких публікаціях:

1. Лавринович О.А. Умови і чинники процесів демократизації в мусульманському світі / Олена Анатоліївна Лавринович // Релігійна свобода: науковий щорічник. – К.: УАР, 2010. - № 15. – [Укр., рос., англ.]. – С.279-283.
2. Лавринович О.А. Практика аскези та її значення в доісламський період // Збірник наукових праць / Олена Анатоліївна Лавринович // Українське релігієзнавство. – К.: УАР, 2010. – Спецвипуск 2010-1. – С. 62-66.
3. Лавринович О.А. Іслам і проблеми євроінтеграції (французький контекст) / Олена Анатоліївна Лавринович // Вісник Чернівецького університету. Серія «Філософія». – Чернівці: ЧНУ, 2010. – С. 151 – 155.
4. Лавринович О. Роль суфійських інституцій в політичному житті / Олена Лавринович // Релігійна свобода: спецвипуск № 2 наукового щорічника. – К.: Світ знань, 2010. – С. 170-175.
5. Лавринович О. Роль суфійських тарикатів в ісламізації Кримського півострова / Олена Лавринович // Українське релігієзнавство. – К.: УАР, 2011. – С. 125-133.
6. Лавринович Е.А. Ислам и проблемы евроинтеграции / Елена Анатольевна Лавринович // Религия и гражданское общество: геополитическое измерение глобализации культурного пространства. Материалы IX международного семинара. 4-8 октября 2011 г., Ялта / Под. ред. Т.А. Сенюшкиной. – Севастополь: Вебер, 2011. – С. 202-203.
7. Лавринович О. Суфізм в Україні / Олена Лавринович // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. [за ред. проф. А.Колодного]. Т. 7. Релігійні меншини України. – К.: Український видавничий консорціум, 2011. – С. 583 – 592.

АНОТАЦІЇ

Лавринович Олена Анатоліївна. Практика аскези в ісламському містицизмі: генезис і вияви. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09. 00. 11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ, 2012.

Дисертаційне дослідження присвячено генезису та виявам практики аскези в ісламському містицизмі. Здійснено історико-релігієзнавчу реконструкцію традицій «зречення мирського» (зухд) в ранньому ісламі, розкрито особливості «зухду» як різновиду духовно-практичної діяльності; охарактеризовані його основні форми; визначені його відмінності від античної та ранньохристиянської традицій.

Встановлено, що еволюція суфізму як провідної течії ісламського містицизму безпосередньо пов'язана із філософською і богословською рефлексією аскетичних практик. Спростовані висновки про переважно запозичений характер аскетичних традицій в ісламі; доведено, що останні формувалися у специфічному соціокультурному середовищі й на відмінних духовно-світоглядних засадах.

Ключові слова: містицизм, ісламський містицизм, аскетизм, зухд, містичний досвід, суфізм.

Лавринович Елена Анатольевна. Практика аскези в исламском мистицизме: генезис и проявления. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 2012.

Диссертационное исследование посвящено генезису и проявлениям практики аскезы в исламском мистицизме. Осуществлена историко-религиоведческая реконструкция традиций отречения от мирского (зухд) в раннем исламе, раскрыты особенности «зухда» как разновидности духовно-практической деятельности; охарактеризованы его основные формы; определены его отличия от античной и раннехристианской традиций.

Установлено, что эволюция суфизма как ведущего течения исламского мистицизма непосредственно связана с философской и богословской рефлексией аскетических практик. Опровергаются выводы о преимущественно заимствованном характере аскетических традиций в исламе; доказано, что последние формировались в специфической социокультурной среде и на иных духовно-мировоззренческих основаниях.

Ключевые слова: мистицизм, исламский мистицизм, аскетизм, зухд, мистический опыт, суфизм.

Lavrynovych Elena Anatolievna. The practice of asceticism in Islamic mysticism: the genesis and manifestations. - Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philosophy, Speciality – 09.00.11 – Religious Study. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2012.

In this thesis performed a comprehensive theoretico-methodological analysis of the concepts of mystic, mysticism, asceticism, religious experience, mystical experience. This analysis showed that non-critical application of categories, developed within Western philosophy and theology, for the analysis of Islamic mysticism, particularly Sufism (as the leading mystical tradition in Islam), leads to a simplification of religious and philosophical content of Sufism, artificial reductionism in comparative analysis of Eastern and Western mystical traditions, inadequate interpretation of some basic concepts. Therefore, concepts which are traditionally used to describe the Sufism, demand their interpretation in the context of ontological, epistemological, anthropological ideas within the Sufism tradition.

Applying the methods of comparative, cross-cultural, and phenomenological analysis to the ascetic practices of various religions and philosophico-ethical systems of the ancient period, Christianity, and studying the peculiarities of ascetic traditions in pre-Islamic and early Islamic period, led to the conclusions that, despite the presence or in the form of other general, universal characteristics which are typical to almost all mystical-religious groups in all historical periods, at the same time every historical type of asceticism formed in a particular social and cultural society, which determined the specifics of the spiritual and philosophical foundations and external forms of expression. This analysis led to the conclusion that the authenticity features of religious outlook of Arabic in pre-Islamic period and the period of early Islam, especially the traditional forms of self-restraint and normative-regulatory principles which are inherent in the religion of Islam, gave the background to the development of asceticism (*zuhd*).

It is shown that the evolution of practice in the form of asceticism (*zuhd*) as a spiritual practice and its deep metaphysical and mystical content is directly related to the ontological and epistemological comprehension of spiritual traditions and the primary sources of Islam. In this context, is analyzed different views on the definition of the practice in the form of asceticism (*zuhd*). Special attention is paid to the various ascetic and mystical movements in early Islam, thus highlight different approaches to defining the content and peculiarities of the practice of asceticism (*zuhd*): as normative regulatory form on the basis of self-restraint, and as a spiritual practice filled with mystical epistemological content. It is also possible to argue that the evolution of *zuhd* is directly related to the genesis and development of important concepts of Sufism.

Key words: mysticism, Islamic mysticism, asceticism, *zuhd*, mystical experience Sufism.

НБ НПУ

100132082

Підписано до друку 17.01.2012 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк оперативний. Умов. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 75

ФОП Шалік В.В., Київ, вул. Кіквідзе, 20 тел. (044) 285-70-38